

Yeni Keşfedilen Bir Urartu Yazıtı Işığında Yukarı Anzaf Kalesi Susi¹ Tapınağı Yazıtları²

Kenan IŞIK³

Keywords: Upper Anzaf Fortress, Minua, Urartian Inscription, Susi Temple

Upper Anzaf Fortress, located about 10 km. northeast of Van city center, was founded by Urartu King Minua (ca. 810-785/80 BC) according to the inscriptions excavated here. As a result of excavations Upper Anzaf Fortress was uncovered a susi temple dedicated to god Haldi, a palace, storage rooms and fortification wall surrounding the fortress. It were known so far susi temple of Upper Anzaf Fortress had three inscriptions. Nevertheless, a one was added to the susi temple inscriptions, with a new discovered in Upper Anzaf Fortress in 2014. Thus, it is understood mentioned four inscription belonging to susi temple. This inscriptions most probably situated in the of temple facade wall.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Anzaf Kalesi, Minua, Urartu Yazıtı, Susi Tapınağı

Yukarı Anzaf Kalesi, Van şehir merkezinin 10 km kuzeydoğusunda yer almaktadır ve yazıtlara göre Urartu Kralı Minua (yak. MÖ 810-785/80) tarafından kurulmuştur. Yukarı Anzaf Kalesi arkeolojik kazılar sonucunda Haldi'de adanmış bir Susi tapınağı, bir saray, depo odaları ve kaleyi çevreleyen bir sur duvarı ortaya çıkarılmıştır. Şimdiye kadar Yukarı Anzaf Kalesi'nin Susi tapınağına ait üç yazıt bilinmekteydi. Ancak 2014 yılında bu tapınak yazıtlarını bir yenisi eklenmiştir. Büyük bir ihtimalle tapınağın ön duvarında yer alan yazıtların sayısı böylece dörde çıkmıştır.

¹ Susi Urartu Kalelerinde yer alan ve genellikle kare plana sahip tapınaklara verilen Urartuca addır. Susi "kule tapınak" olarak da bilinmektedir (Salvini 1979: 575-593).

² Hakeme Gönderilme Tarihi: 16.11.2015; kabul tarihi: 25.11.2015.

³ Kenan IŞIK, Van Arkeoloji Müzesi, VAN; ke_nan123@hotmail.com.

Anzaf, Van İl merkezinin yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda, Van-Özalp-İran kara ve demir yolu üzerinde yer alır. Günümüzde Van İli, Merkez İpekyolu İlçesi sınırları içinde kalan Anzaf adı “Dereüstü Mahallesi” olarak değiştirilmiştir. Anzaf adı, burada bulunan Urartu yazıtları sayesinde 20. yüzyılın başlarından itibaren bilim dünyasında duyulmaya başlanmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan yazıtlar Dereüstü Mahallesinin kuzeyinde bulunan Aşağı Anzaf Kalesi ile bu kalenin 1 km. güneyinde yer alan Yukarı Anzaf Kalelerinde ele geçmiştir. Burada yürütülen kazı çalışmalarında Aşağı Anzaf Kalesi Urartu Kralı İşpuini (MÖ 830-820), Yukarı Anzaf Kalesi ise İşpuini oğlu Minua dönemine (MÖ 810-785/80) tarihlenmiştir (Belli 2000: 201 vd.).

Yukarı Anzaf Kalesi, bugünkü Van-Özalp karayolu üzerinde bulunan Aşağı Anzaf Kalesinin yaklaşık 1 km. güneyinde yer almaktadır (Fig. 1). Kale, Aşağı Anzaf Kalesine göre daha yüksek ve büyük bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Burada yürütülen kazılarda kare planlı bir *susi* tapınağı, saray yapısı, depo odaları ve sitadeli çevreleyen anıtsal bir sur duvarı ortaya çıkarılmıştır (Belli 2007: 180 vd.). Bu yapılar içinde yer alan *susi* tapınağı sitadelin yüksek bölümü olan güney tarafında yer alır. Burada çıkan yazıtlarda tapınağın Urartu Kralı Minua tarafından tanrı Haldi'ye adandığı anlaşılmıştır. Kare planlı tapınak yapısının dış duvarları 13,40 x 13,40 cm ölçülerindedir (Fig. 2). Köşeleri rizalitli ve duvar kalınlığı 2,5 m'yi bulan yapının tabanı ana kayanın düzleştirilmesi ile yapılmıştır (Belli 1993: 448) (Fig. 3). Belli'nin tespitlerine göre tapınağın içi ve avlusu daha sonraki Ortaçağ yerleşmesinden büyük ölçüde zarar görmüştür (Belli 1994: 425). Kuzey ve batı duvarları temeline değin sökülen tapınağın sadece doğu duvarı sağlam kalmıştır. Bu tahribattan *susi* tapınağı duvarlarında yer alan yazıtlarda nasibini almıştır.

Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait ilk yazıt Waldemar Belck tarafından 1891 yılında Anzaf Köyünde keşfedilmiştir (Belck – Lehmann-Haupt 1892: 480, Nr. 16). Kalker bir bloğun düzeltilmiş iki yüzünde yer alan yazıtın Urartu Kralı Minua'nın yaptırdığı bir *susi* tapınağına ait olduğu anlaşılmıştır. Taşın geniş yüzünde 12, dar yüzünde ise 6 satırlık yazıt metni yer alır. Burada asıl metin 6 satırdan ibarettir: “Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, efendi Tanrı Haldi için, bu *susi*'yi inşa ettirdi, mükemmel biçimde bir kale yaptırdı” şeklinde tercüme edilecek Urartuca metin kalker blok üzerinde 3 defa tekrarlanmıştır. Bu metin tapınağına ait ele geçen bütün yazıtlar üzerine de işlenmiştir. Şuan Tiflis Müzesinde olan söz konusu yazıt I. Dünya savaşı sırasında Van yöresini işgal eden Çarlık Rus Ordusu tarafından Tiflis'e götürülmüş olmalıdır. Yazıt en son Gürcü filolog Cereteli tarafından adı geçen müze de kayıt altına alınmıştır (Ceretelli 1939: no. 8), (Yaz. No: 1/ Fig. 4a-b).

Bu yazıtta bahsi geçen Minua'nın yaptırmış olduğu *susi* tapınağı ve kalenin tam olarak nerede olduğu Yukarı Anzaf Kalesinde 1991 yılından itibaren yürütülen kazılarla anlaşılmıştır. Bu kazılarda açığa çıkarılan *susi* tapınağının sağlam kalan doğu duvarının kuzeydoğu köşesinde, Urartu Kralı Minua'ya ait bir inşa yazıtı keşfedilmiştir. Yazıt, taşın her iki yüzüne yazılmıştır. Taşın dar olan kuzey yüzüne 7 satır, geniş olan doğu yüzüne ise 12 satırlık yazıt işlenmiştir (Belli 1994: 421). Burada 3 kez tekrarlanan yazıt metni içerik hatta

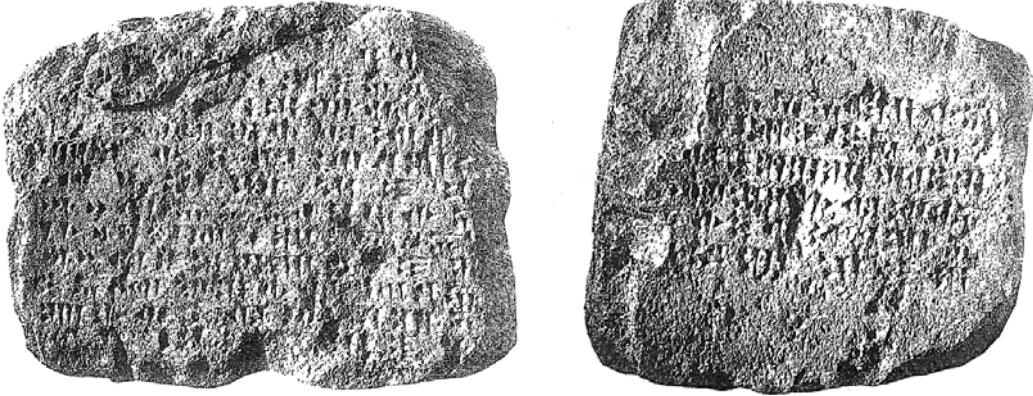

|58|

Fig. 1 *Yukarı Anzaf Kalesi*

Fig. 2 *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı (ön taraftan)*

3a (sol yüz)

3b (sağ yüz)

Fig. 3a-b Tiflis Müzesinde bulunan Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı yazıtı
(Ceretelli 1938: no: 8, Tavole, XVII).

sembollerin kullanım düzeni açısından Tiflis Müzesinde bulunan yazıt metninin kopyası durumundadır. Tapınak duvarında yer alan bu yazıt yerine kopyası konulmak suretiyle Van Müzesine taşınmıştır (Yaz. No: 3/ Fig. 5).

Aynı kazılarda tapınağın kuzey duvarı önünde kalenin Ortaçağ sakinleri tarafından parçalandığı düşünülen 3 adet yazıt parçası ele geçmiştir (Belli 1993: 449, Fig. 11; Belli 1994: 421, Fig. 11), (Yaz. No: 4/ Fig. 6a-b-c)¹. Yapılan rekonstrüksiyon çalışmalarında bu yazıt parçalarının aynı tapınağın bir başka yazıtına ait olduğu anlaşılmıştır (Dinçol – Dinçol 1995: 25-26, no. 2a-b; Salvini 2008: I no. A 5-42C). Nitekim parçalar üzerindeki işaretlerin hem Tiflis ve Van Müzelerinde bulunan yazıt metinleri ile uyum içinde olduğu görülür. Böylelikle Yukarı Anzaf Kalesi *susi* tapınağı duvarlarında birbirinden bağımsız taş bloklar üzerine kazınmış 3 adet yazıt olduğu anlaşılmıştır (Salvini 2008: I no. A 5-42A-B-C).

Bununla birlikte 2014 yılında kazısı yarım kalan bu önemli Urartu merkezinde yine Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait olduğu anlaşılan yeni bir yazıt tespit edilmiştir. Yazıt, *susi* tapınağına ait diğer yazıtlar gibi kare formuna yakın kalker bir taşın iki yüzüne işlenmiştir. Bu taş, kalede yürütülen kazılarda 15 no.lu Büyük Kabul Salonu olarak adlandırılan mekânın kuzeydoğu köşesinde bulunmuştur. Burada yapılan incelemede söz konusu taşın 15 no.lu Büyük Kabul Salonu ile 12 no.lu oda arasında yükselen kerpiç duvarın üst kısmındaki yüzey toprağı içine gömülü olduğu ve buradan doğal tahribatlar sonucu adı geçen salona düştüğü anlaşılmıştır (Fig. 7). Kalenin yüzey toprağına gömülü fakat üst kısmı yüzeyden

¹ Söz konusu yazıt parçaları İstanbul Üniversitesi, Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezinde yer almaktadır. Bana bu yazıt parçaları üzerinde çalışma imkânı sağlayan Doç. Dr. Erkan Konyar'a burada teşekkürlerimi bildiririm.

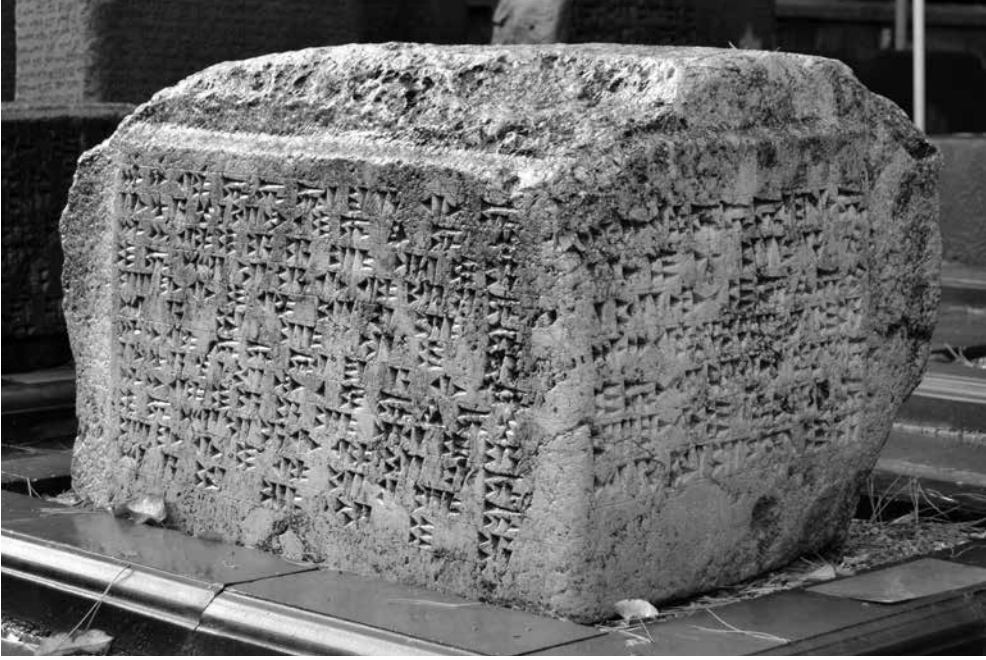

Fig. 4 *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapmağı yazıtı*

[60]

Fig. 5a-b-c. *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapmağı yazıt parçaları*

görünen bu taşın salona yuvarlanmadan önce aynı kalede 1991-2007 tarihleri arasında sürdürülen kazı çalışmalarında fark edilmemiş olması oldukça ilginç bir durumdur. Taşın *susi* tapınağından yaklaşık 30 m. kuzeyde bulunmuş olması da, tapınağın tahribata uğradığı iddia edilen Ortaçağ müdahalesi ile açıklanabilir. Yazıt *insitu* konumda olmadığından ve definecilerin olası tahribatı söz konusu olduğundan Van Müzesine taşınmıştır. Yazıtın olduğu taş düzensiz kesilmiş bir kalker bloktur. Bu blok büyük bir olasılıkla susi tapınağı duvarında köşe taşı olarak kullanılmıştır. Nitekim taşın ön ve bir yan yüzünde yazıt bulunması böyle bir uygulamayı zorunlu kılar.

Taşın yüksekliği 70 cm, kalınlığı ise 74 cm'dir. Taş kırık olduğundan ölçülebilen sol yüz genişliği 68 cm'dir. Taşın kısmen korunabilen sağ yüz genişliği ise 74 cm'dir. Yazıtta satır aralıkları sol yüz metinde 4,5-5 cm arasında, sağ yüz yazıt metninde ise 5,5-4 cm arasında değişmektedir. Kırık durumdaki taşın sol yüzünde 6 sıra yazıt yer alır (Yaz. No: 2/ Fig. 8).

Sol Yüzdeki Yazıtın Transkripti:

- 1 [Dhal-di-ni]-ni uş-ma-şi-ni
- 2 [m^mmi-nu-ú-a-şe^mi]ş-pu-u-i-ni-hi-ni-şe
- 3 [Dhal-di-i]-e e-ú-ri-i-e
- 4 [i-ni s]u-si-e ši-di-iş-tú-ni
- 5 [É.GAL ši]-i-di-iş-tú-ni
- 6 [ba-a]-du-si-i-e

Sol Yüzdeki Yazıtın Tercümesi:

“Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, Efendi Tanrı Haldi için bu *susi*'yi yaptırdı, mükemmel bir şekilde bir kale inşa ettirdi”.

Kalker bloğun sağ yüzünde ise 8 satırlık bir yazıt mevcuttur (Yaz. No: 2/ Fig. 9).

Sağ Yüzdeki Yazıtın Transkripti:

- 1 Dhal-di-ni-ni
- 2 uş-ma-a-şi-ni
- 3 m^mmi-nu-ú-a-şe
- 4 miş-pu-u-i-ni-hi-ni-şe
- 5 Dhal-di-i-e
- 6 e-ú-ri-e
- 7 i-ni su-si-e
- 8 ši-di-iş-tú-ni

Sağ Yüzdeki Yazıtın Tercümesi:

“Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, Efendi Tanrı Haldi için bu *susi*'yi yaptırdı”.

Son olarak tespiti yapılan bu yazıtla birlikte Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait aynı metne sahip toplamda 4 yazıtlı taş blok olduğu anlaşılmaktadır. Aynı metinlere sahip bu yazıtların

[62]

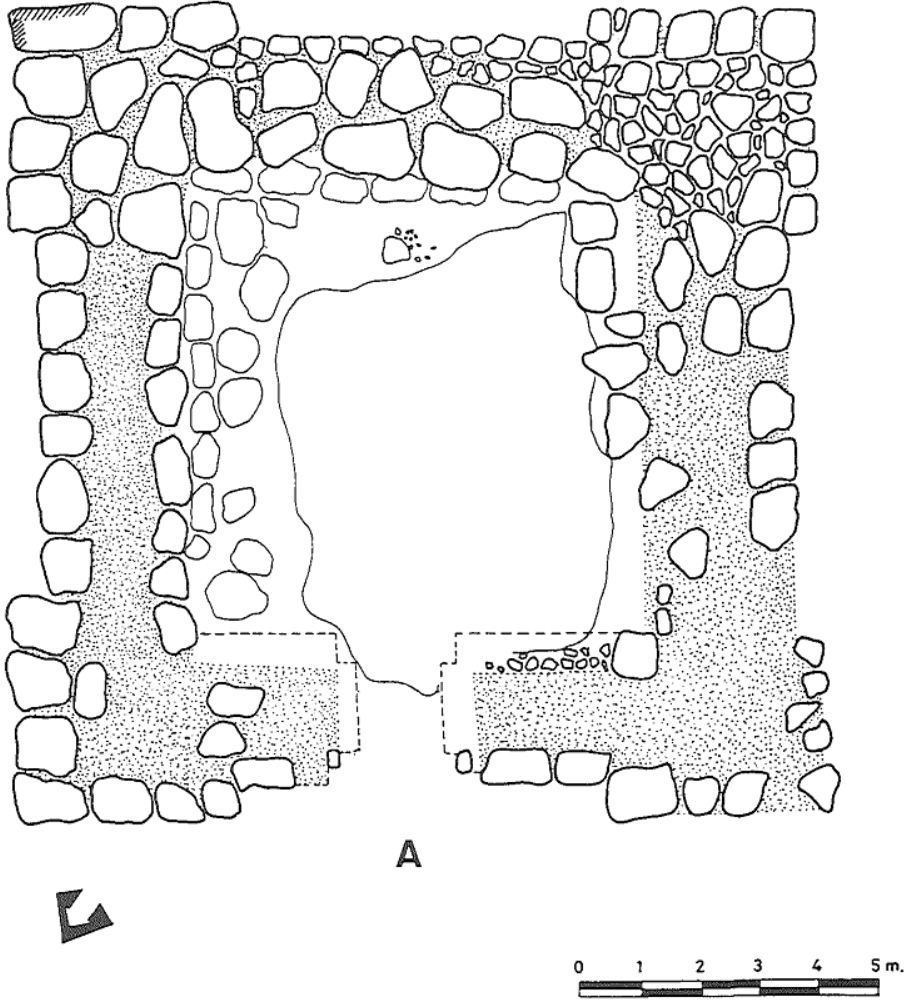
Fig. 6 15. No'lu Büyük Kabul Salonuna düşen susi tapınağı yazıtı

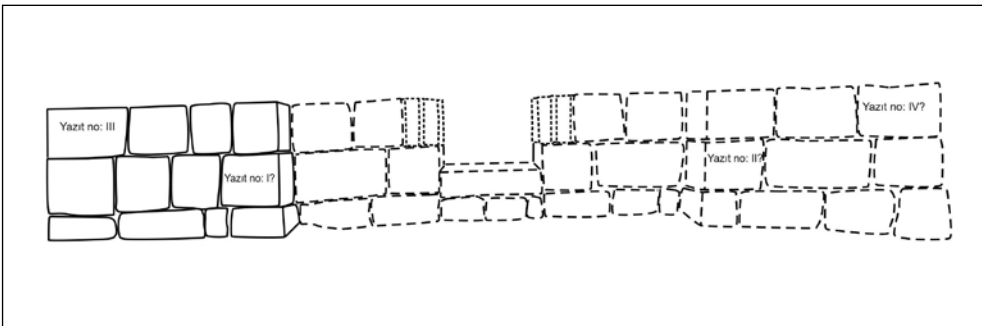
Fig. 7 Yukarı Anzaf susi tapınağı yazıtı sol yüzü.

Fig. 8 Yukarı Anzaf susi tapınağı yazıtı sağ yüzü

Çiz. 1 Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı planı (Dinçol – Dinçol 1995: Plate 2a.)

Çiz.2 Yazıtların Susi Tapınağı Giriş Duvarındaki Olası Konumları
(insitu durumundaki Yazıt no: III ile birlikte)

tümünde geçen “*i-ni su-si-e*” (bu *susi*’yi) ibaresi söz konusu taşların yer aldığı yapının kendisini yani *susi* tapınağına işaret etmektedir. Şimdilik Minua döneminden itibaren tespiti yapılabilen *susi* tipi tapınakların giriş duvarlarına yazıtlı blok yerleştirme geleneği yine Minua döneminden itibaren görülmektedir. Aznavurtepe Kalesi tapınağı Minua dönemine ait dublikatli yazıtların yer aldığı bir başka merkezdir. Buradaki yazıtların hem tapınağın giriş cephesi hem de iç duvarına konulduğu tespit edilmiştir (Balkan 1960: 136 vd). Yukarı Anzaf Kalesinde de yazıtların tapınağın giriş duvarına konulduğu söylenebilir. Nitekim yazıtlardan biri tapınağın kuzeydoğu köşe duvarında *insitu* halde (Yaz. No:3), diğerine ait parçalar ise yine tapınağın giriş kısmına yakın bir yerde ele geçmiştir (Yaz. No: 4).

Insitu bulunan bu yazıt dışında (Yaz. No:3) diğer üç yazıtın (Yaz. No:1-2-4) tapınağın cephe duvarındaki tam konumu ile ilgili bir fikir yürütemiyoruz. Çünkü bahsi geçen duvar daha önceki dönemlerde önemli ölçüde tahrip edilmiş ve her 3 yazıt yerlerinden sökülmüşlerdir. Bununla birlikte yazıtların tipolojik özellikleri bize bu konuda bir fikir verebilir. Keza tapınak duvarında *insitu* durumda ele geçen yazıt (Yaz. No:3), estetik açıdan özenli bir işçiliğe sahiptir. Kazılar esnasında tapınakta bulunan yazıt parçaları da gerek taşın yapısı gerekse yazıtın işlenişi açısından daha düzgün bir işçiliğe işaret etmektedir (Yaz. No: 4/ Fig. 6a-b-c). Buna karşın Tiflis Müzesinde yer alan yazıt (Yaz. No: 1) ile kalede son olarak tespitini yaptığımız yazıt (Yaz. No: 2) kaba işçilikleriyle benzer tipolojik özelliklere sahiptir. Düzgün işçiliğe sahip bir bloğun tapınak duvarının 2. taş sırasının kuzeydoğu köşesinde keşfedilmesi (Yaz. No:3) akla adı geçen blok ile aynı özenli işçiliği gösteren yazıtın (Yaz. No: 4) tapınak duvarının yine 2. taş sırasının kuzeybatı köşesinde olduğu fikrini getirir (Fig. 10). Bunun yanında tipolojik açıdan birbirine çok yakın olan *susi* tapınağına ait diğer iki yazıt büyük bir olasılıkla tapınak duvarının giriş kısmına doğru rizalit yaptığı her iki köşenin zemine yakın 1.taş sırasında karşılıklı olarak durmaktaydı (Fig. 10). Kaldı ki bu taşların her iki yüzüne yazıt işlendiği için tapınağın cephe kısmında köşe yapan yerlere gelmeleri bir zorunluluktur. Buradan iyi işçilikli iki taşın tapınak duvarında daha iyi görünen 2. taş sırasında yer aldığı buna karşın kaba görünümlü iki yazıtın hemen hemen zemin seviyesindeki 1. sıra taş hizasında olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Urartuların mimarideki estetik ve simetrik kaygıları göz önüne alındığında söz konusu rekonstrüksiyon (Fig. 10) güçlü bir olasılık olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

Balkan, K.

1960, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri",
Anatolia V: 137-158.

Belck, W – C. F. Lehmann-Haupt

1892, "Mitteilungen über weitere Ergebnisse ihrer Studien an den neugefundenen armenischen Keilschriften", *Zeitschrift für Ethnologie: Organ der Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie Ethnologie und Urgeschichte* 24, Berlin: 477-488.

Belli, O.

1993, "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *XIV. KST*, Ankara: 441-468.

1994, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri", *XV. KST*, Ankara: 417-444.

2000, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara: 201-209.

2007, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri", O. Belli (ed.) *Tarih Boyunca Van*, İstanbul: 176-211.

Cereteli, G. V.

1939, *Urartskie Pamjatniki Muzeja Gruzii/The Urartean Monuments in the Georgian Museum Tbilisi, Georgian Branch of the Academy of Sciences of the USSR*, Tbilisi.

Dinçol, A. M – B. Dinçol

1995, "Die neuen Inschriften und beschrifteten Bronzefunde aus den Ausgrabungen von den urartäischen Burgen von Anzaf", Th. P. J. van den Hout – J. de Roos (eds) *Studio Historiae Ardens, Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink ten Cate, on the Occasion of his 65th Birthday, Fs. Ph. H.J. Houwink ten Cate*, İstanbul: 23-55.

Salvini, M.

1979, "Una 'bilingue' assiro-urartea", O. Carruba (ed.) *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata, Volume 1*, Pavia: 575-593.

2008, *Corpus Dei Testi Urartei Volume I (CTU I)*, Roma.